

Sosnowiec, 27 lutego 2023r.

Dr hab. Prof. UŚ Magdalena Zdrada-Cok

Instytut Literaturoznawstwa

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Śląski w Katowicach

magdalena.zdrada-cok@us.edu.pl

Recenzja pracy doktorskiej Pani mgr Edyty Sacharewicz pt. *Motyw samotności oraz osamotnienia w twórczości literackiej senegalskiej pisarki Ken Bugul*

sporządzona zgodnie z wymogami Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późn. zmianami), a także Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 września 2011 r.

Przygotowana pod kierunkiem Pani dr hab. Moniki Malinowskiej (Uniwersytet Warszawski), licząca 225 stron, rozprawa doktorska Pani mgr Edyty Sacharewicz porusza

problematykę samotności oraz osamotnienia w powieściach francuskojęzycznej senegalskiej pisarki Ken Bugul. Praca opiera się na klasycznym podejściu do badań literackich. Analiza tematyczna wybranych utworów (sześć powieści opublikowanych w latach 1994-2014), zawarta w trzecim rozdziale, poprzedzona została zarysem kontekstu historycznego, społeczno-politycznego i literackiego, w który wpisuje się twórczość Ken Bugul (I.1-I.2). Następnie Autorka przywołała biografię pisarki (I.3.1-2), zdefiniowała paradygmat pisarstwa autofikcyjnego (I.3.3) i nakreśliła stan badań nad wybraną przez Doktorantkę problematyką (I.3.4), by – w kolejnym etapie (rozdział II) – zaproponować obszerne studium stanu samotności. Szkic na temat samotności i osamotnienia stanowi próbę interdyscyplinarnej syntezy badań i refleksji z zakresu filozofii, socjologii, psychologii społecznej, pedagogiki i psychoanalizy. Całość projektu została zrealizowana w formie triadycznej dysertacji, opatrzonej przejrzystym wstępem, adekwatną do rozwiniętej treści konkluzją, bibliografią oraz szczegółowym streszczeniem w języku angielskim.

W rozdziale „Zarys historii i literatury Senegalu” Pani mgr Sacharewicz pochyliła się nad dziejami kraju od czasów kolonizacji do współczesności. Omówiła relacje społeczne w epoce dominacji francuskiej, szczególną uwagę zwracając na sytuację dziewcząt i kobiet oraz na funkcjonowanie francuskiego szkolnictwa. Taka perspektywa jest w pełni uzasadniona, jako że wspomniana problematyka znajduje odzwierciedlenie w osobistych doświadczeniach i w konsekwencji w autofikcyjnych utworach Ken Bugul, która urodziła się w czasach kolonialnych. Ponadto Badaczka przedstawiła kolejne etapy ekspansji francuskiej w Senegalu, a następnie opisała drogę Senegalczyków do niepodległości. Autorka zwróciła uwagę na znamienne rolę Léopolda Sédara Senghora w tworzeniu państwa o istotnym znaczeniu w Afryce i w świecie frankofońskim. Nie pominęła również takich kwestii jak, m.in., problemy gospodarcze, napięcia społeczne, próby demokratyzacji ustroju i zwroty ku autorytaryzmowi w czasach Abdou Dioufa i Abdoulaye Wade’a i Macky’ego Salla.

Rozdział na temat realiów historyczno-społecznych Senegalu ma charakter ogólnej syntezy, co zrozumiałe z uwagi na fakt, że rozprawa wpisuje się w nurt badań literaturoznawczych. Przepomniane informacje wprowadzają do analizy problemów literackich. Obecność aspektów interdyscyplinarnych uważam za w pełni uzasadnioną: postkolonialna metodologia badań – a twórczość Ken Bugul wymaga bezspornie zastosowania takowej – opiera się wszakże, między innymi, na ukazaniu dzieła literackiego w szerokiej perspektywie społecznej, historycznej i politologicznej. Pani mgr Edyta Sacharewicz wykazała się dobrym przygotowaniem w tym zakresie, o czym świadczą wykorzystane źródła: w bibliografii figurują najważniejsze opracowania na temat Senegalu z zakresu nauk politycznych

i społecznych afrykanistów publikujących (lub którzy publikowali) w Polsce: m.in. Andrzeja Zajączkowskiego, Zygmunta Komorowskiego, Bary Ndiaye, Łukasza Jakubiaka. Nie zabrakło również odniesień do badań zagranicznych naukowców takich jak: m.in. Ania Loomba, Gaye Daffé, Abdoulay Diagne, Johh Iliffe.

W kolejnych częściach pierwszego rozdziału odnajdujemy zwięzły zarys historii francuskojęzycznej literatury Senegalu, zawierający spójną charakterystykę jej najważniejszych etapów: m.in. twórczość kolonialną, ruch *négritude* („murzyńskość”), współczesne tendencje pisarzy wywodzących się z diaspor europejskich określane mianem *migritude*, wreszcie emancypacja i rozkwit literatury kobiecej. Autorka podkreśliła specyfikę francuskojęzycznego pisarstwa senegalskiego, równocześnie ukazując je na tle przemian, jakie dokonały się we frankofońskiej literaturze afrykańskiej. Jako logiczne wprowadzenie do analiz zawartych w trzecim rozdziale, ta część dysertacji zawiera liczne zalety: wskazuje na dyscyplinę myślenia Autorki, umiejętność selekcji materiału i opanowanie sztuki zwięzłości wypowiedzi. W pewnym sensie stanowi praktyczne i rzetelne kompendium wiedzy, oparte na najważniejszych publikacjach badaczy francuskiego obszaru językowego (Lilyan Kasteloot, Jacques Chevrier, Odile Cazenave, Madeleine Borgomano, Pierrette Herzberger-Fofana), jak i polskich afrykanistów (Janusz Krzywicki, Agnieszka Włoczewska, Ewa Kalinowska). Omawiając tę część dysertacji, wspomnieć muszę o pewnych mankamentach w obrębie stylistyki. Zdania, które wieńczą krótką prezentację pisarek senegalskich: „Jedną z bardziej kontrowersyjnych senegalskich autorek, która nie boi się poruszać trudnych tematów jest Ken Bugul. Jej pisarstwu oraz życiu zostaną poświęcone kolejne części drugiego rozdziału” (str.47) – zawierają treści oczywiste. Należałoby zastąpić je wypowiedzią, która skupiłaby się na najistotniejszych elementach pisarstwa Ken Bugul, wychodząc poza powtarzane treści, zawarte już w tytule rozprawy i we wstępie.

Podrozdziały I.3.1-I.3.2 stanowią zarys biografii pisarki. Zgadzam się z Doktorantką, że przywołanie znanych informacji jest uzasadnione z uwagi na silny wpływ osobistych doświadczeń na twórczość Ken Bugul (str. 50 rozprawy). Tym niemniej sądzę, że można było uniknąć pewnej rutyny, chociażby zwracając większą uwagę na sposób sformułowania tytułów i podtytułów, które opierają się na powtarzalności i ze względu na swoje zbanalizowane brzmienie nie zachęcają do lektury: „Ken Bugul. Życie i twórczość”, „Biografia Ken Bugul”, „Twórczość Ken Bugul”. Kwestie natury formalnej i językowej omówię w dalszej części recenzji, jednakże nadmieniam, że omawiany podrozdział zawiera mankamenty stylistyczne: (np. powtórzenie: „Pisarka (...) żyła w świecie, w którym ścierały się dwa światy”., str. 57). Ponadto nie jestem przekonana, co do jasności wyводу na temat kontrowersyjnego i

erotycznego stylu pisania Ken Bugul. Czy deprecjacja twórczości Senegalki, zawarta w zdaniu: „Z tego powodu, nie można traktować powieści K. Bugul jak wartościowej literatury, która mogłaby stanowić element edukacji w szkołach czy też na uniwersytecie” – jest zamierzonym celem Pani mgr E. Sacharewicz, czy wynika raczej z niezręcznego użycia przymiotnika „wartościowy”? Skłaniam się ku tej drugiej interpretacji, zważywszy na obecne w całej rozprawie szczere i aprobatywne zainteresowanie, jakim Pani mgr E. Sacharewicz obdarzyła pisarstwo Senegalki, nie pomijając problematyki cielesności. Tym bardziej, że – rzecz oczywista dla literaturoznawców – wartość literatury nie opiera się wyłącznie na jej dydaktycznym charakterze, a sama Autorka rozprawy wskazuje na wielkie znaczenie – m.in. psychologiczne, społeczne, kulturoznawcze – analizowanych dzieł. Skoro o mankamentach mowa: wciąż na 57 str. warto skorygować błąd literowy w przywołanym w cytacie nazwisku pisarza (jest Echemoz) oraz w imieniu tłumacza w przypisie nr 215. Pomijając te niedoskonałości, stwierdzam, że zarys biograficzny, zaproponowany w dysertacji jest interesujący i – co najistotniejsze – łączy się w logiczną całość z pozostałymi elementami pracy.

Celem przedostatniego podrozdziału pierwszej części (I.3.3) jest zdefiniowanie twórczości Ken Bugul w odniesieniu do paradygmatów autobiografii i autofikcji. Autorka dowodzi, że zainspirowane osobistymi przeżyciami pisarstwo Senegalki jest przykładem autofikcji - paradygmatu zaproponowanego przez Serge'a Doubrovsky'ego i obecnego we współczesnej literaturze frankofońskiej. Ponadto Pani mgr E. Sacharewicz omawia funkcje i cele pisarstwa autobiograficznego, aby dowieść, że w przypadku Ken Bugul chodzi o twórczość o wymiarze terapeutyczno-katartycznym, która staje się przestrzenią konfrontacji pisarki z traumatycznymi przeżyciami z czasów dzieciństwa i młodości. Powyższe tezy uargumentowane są w sposób przekonujący: Badaczka odwołuje się m.in. do tezy Iwony Anny Ndiaye, która określa twórczość Ken Bugul mianem „autoterapii pamięci kobiety”.

Powyższe, bezsprzecznie słuszne wnioski, poprzedzone zostały zdefiniowaniem pojęć, porównaniem autobiografii i autofikcji oraz przedstawieniem stanu badań w tym obszarze. Omówiona została m.in. teoria Duccia Demetria na temat znaczenia myślenia autobiograficznego w andragogice. Interesującym przedmiotem refleksji jest również relacja pomiędzy autobiografią feministyczną i koncepcją *herstory*. Nie zabrakło również odniesień do czołowych francuskich badaczy pisarstwa autobiograficznego, takich jak Philippe Lejeune, Serge Doubrovsky, Jacques Lecarme i Eliane Lecarme-Tabonne, Georges Gusdorf. Przy tej okazji muszę sformułować pewne zastrzeżenie dotyczące doboru źródeł i sposobu ich wykorzystania. Żałuję, że autorka nie cytuje bezpośrednio „kanonicznych” wręcz prac wymienionych powyżej francuskich teoretyków, przywołując je w sposób dość pobieżny, z

tw. „drugiej ręki”, za pośrednictwem tekstów polskich badaczy. W bibliografii nie znajdziemy zatem niestety dzieł Lejeune’a, Doubrovsky’ego, Lecarme’a, Gusdorfa. Ponadto w omawianym rozdziale brakuje odniesień do prac Vicenta Colony i Philippe’a Gaspariniego, które – w moim przekonaniu – stanowią istotny wkład w badania nad literaturą autobiograficzną i autofikcyjną. Doceniam natomiast czytanie Doktorantki w zakresie polskich badań literaturoznawczych. Bez wątpienia te źródła są bardzo cenne, zwłaszcza dla czytelników pracy – literaturoznawców, którzy nie władają językiem francuskim. Pierwszy rozdział zwieńczony jest przeglądem stanu badań nad tematem samotności w twórczości Ken Bugul i uzasadnieniem sposobu podejścia do tematu. Stanowi on logiczne wprowadzenie do kolejnych rozdziałów i wskazuje na fakt, że praca przyczynia się do rozwoju polskiego literaturoznawstwa. Dysertacja Pani mgr E. Sacharewicz jest bowiem pierwszą monografią poświęconą Ken Bugul, napisaną w języku polskim (praca A. Swobody. 2021r. na temat pisarstwa Ken Bugul została zredagowana w j. francuskim).

Drugi rozdział omawia kategorię samotności w perspektywie interdyscyplinarnej. Nie sposób nie dostrzec różnorodności i obfitości cytowanych źródeł, reprezentujących różne dziedziny humanistyki i nauk społecznych. Autorka powołuje się na polskie badania w zakresie pedagogiki i andragogiki (Krystyna Chałas, Elżbieta Dubas, Stanisław Kawula). W obszarze filozofii, Doktorantka podążyła ścieżką wytyczoną przez Piotra Domerackiego, wzmiankując, w ślad za jego refleksją, różne podejścia do tematu m.in. filozofię M. Bierdajewa, E. Mouniera i L. Szestowa. Pokrótce i achronologicznie Autorka odniosła się również do Platona, Arystotelesa, M. de Montaigne’a, B. Pascala, Nietzschego i B. Pascala. Pani mgr E. Sacharewicz sięgnęła ponadto po polskie źródła z zakresu psychologii społecznej, skupiając się na samotności kobiety i dziecka. W sumie, taka perspektywa wydaje się uzasadniona, ponieważ w rozdziale trzecim Doktorantka nawiązuje w sposób szczegółowy do psychologii samotności, analizując postaci kobiece stworzone przez Ken Bugul.

Analiza tematu samotności w prozie Ken Bugul nie byłaby możliwa bez odniesienia do kategorii Innego, inności, obcości i tożsamości w kontekście postkolonialnym i imigracyjnym. Pani mgr E. Sacharewicz podejmuje tę problematykę w rozdziałach „Samotność Innego/Obcego” (II.3) oraz „Samotność a budowanie tożsamości” (II.4). Jeśli chodzi o organizację rozważań i kolejność, w jakiej Doktorantka omawia różne podejścia do zjawiska samotności, te kwestie nie budzą moich zastrzeżeń. Poprzez ujęcie interdyscyplinarne oraz skrupulatne pochylenie się nad stanem polskich badań w tym obszarze, Autorka dowiodła, że doświadczenie samotności przedstawione w prozie Ken Bugul jest uniwersalne, o czym świadczy konkluzja tego rozdziału: „Samotność jest jednym z podstawowych doświadczeń

człowieka, niezależnie od czasów, w których żyje” (str.121). Ukazując problematykę w szerokim i interdyscyplinarnym spektrum, Badaczka odnajduje w literackich portretach kobiecych, stworzonych przez Ken Bugul istotę doświadczenia kobiecej samotności, ponad podziałami kulturowymi, geograficznymi i społecznymi.

Równocześnie stwierdzić muszę, że zastosowana metodologia nie jest pozbawiona pewnych wad. W szkicu na temat filozoficznych aspektów samotności zabrakło odniesienia do francuskich egzystencjalistów. Obcość, inność, alienacja – te kategorie, obecne w pracach J-P Sartre’a wpłynęły znacząco na literaturę i filozofię postkolonialną. Ponadto, postkolonialne ujęcie samotności, które jest niezwykle istotne w przypadku lektury prozy Ken Bugul, zostało przywołane w sposób niewyczerpujący i skrótowy. Idee czołowych teoretyków postkolonializmu (Gayatri Chakravorty Spivak, Edward Said, Homi Bhabha) wspomniane są w jednym paragrafie w ślad za badaniami Anny Burzyńskiej i Michała Pawła Markowskiego. Zabrakło chociażby odniesień do prac Jean-Marc Moury (*Littératures francophones et théorie postcoloniale*) i Jacqueline Bardolph (*Études postcoloniales et littérature*), które stanowią wprowadzenie do badań postkolonialnych w kontekście frankofońskim. Ważnym źródłem jest również przystępna praca *Vocabulaire des études francophones*, pod red. Michela Beniamino i Lise Gauvin. Ze względu na precyzję terminologiczną, wspomniane źródła pozwoliłyby dookreślić relacje pomiędzy kategorią samotności a pojęciami takimi jak obcość, inność, podrzędność, egzotyzm i autoegzotyzm, etc. Pomimo tych mankamentów, zarys problematyki (str. 118-121) jest poprawny i przejrzysty i – co ważne – pozostaje w ścisłym związku z analizami zaproponowanymi w trzecim rozdziale. Z satysfakcją stwierdzam, że Doktorantka zwraca uwagę na wkład polskich literaturoznawczyń w badania postkolonialne, odwołując się m. in. do publikacji Ewy Domańskiej, Magdaleny Nowickiej i Małgorzaty Kameckiej.

Rozdział III stanowi interesującą i spójną analizę motywu samotności w wybranych powieściach Ken Bugul. Autorka sprawnie argumentuje tezę na temat źródeł samotności i osamotnienia autofikcyjnych postaci kobiecych, sytuując je w dzieciństwie bohaterek, naznaczonym podwójnym odrzuceniem (przez matkę i ojca). Usilna asymilacja z kulturą kolonizatora, emigracja, toksyczne relacje z mężczyznami stanowią próby desperackiego i bolesnego wyjścia poza traumatyczne przeżycia z dzieciństwa. Powrót do korzeni, spotkanie z symboliczną figurą ojca (pod postacią poligamicznego marabuta), macierzyństwo to sposoby bohaterek, by wypełnić pustkę i odnaleźć ukojenie. W tym rozdziale Doktorantka proponuje przekonującą interpretację tekstu, pochylając się równocześnie nad psychologią postaci oraz obrazem relacji społecznych w skolonizowanym Senegalu i we Francji – kraju emigracji bohaterek. Problemy przedstawione w powieściach, takie jak próba asymilacji z kulturą

kolonizatora, doświadczenie inności i rasizmu, kompleks niższości, autoegzotyzm ukazane są przez Badaczkę w ścisłym związku z tematem samotności, które stanowi główną oś opowiedzianych historii.

Oдноśnie językowej i formalnej strony pracy doktorskiej p. mgr E. Sacharewicz, stwierdzam obecność licznych niedoskonałości. W zakresie edycji tekstu, dość często pominięte są spacje, co powoduje połączenie wyrazów (np. str. 14, 16, 46, 47, 49, 59, 67, 68, 70, 78, 150, 178, 205, itd. ...). Zauważyć można tzw. literówki (str. 71, 19, 57, 159). Zdarzają się błędy ortograficzne : „relacje między ludzkie” (str.13) oraz stylistyczne, np.: „Nauka świętej księgi polegała także na przepisywaniu przerabianego fragmentu Koranu” (str. 14); „(...) została nagrodzona nagrodą” (str. 47) ; „(...) odsyła jednocześnie do tematyki związanej z imigracją znajdujące się w centrum współczesnych, afrykańskich opowieści, ale również do statusu emigranta należącego do większości ich twórców” (str. 41); „Badania dowodzą, iż osobowość ludzi osamotnionych nie spełnia swoich funkcji w sposób zadowalający” (str.86). W niektórych cytatach i odwołaniach do źródeł brakuje przypisów. Taka sytuacja ma miejsce na stronie 64: „Pisząc o sobie [autor- M. Z-C] pozostawia „signes de vie”, znaki życia, jak pisze Ph. Lejeune w swojej ostatniej książce.” To stwierdzenie nie jest opatrzone przypisem. Zapewne dlatego, że Autorka powołuje się, dosyć enigmatycznie, na Ph. Lejeune’a za pośrednictwem tekstu Reginy Lubas-Bartoszyńskiej, co sugerowałby przypis na końcu paragrafu (bez użycia cudzysłowu). Podobna sytuacja ma miejsce na stronie 66 i odnosi się do „Paktu autobiograficznego” Ph. Lejeuna, „odkrytego” przez Doktorantkę za pośrednictwem monografii Jerzego Lisa. Jeśli chodzi o przypisy dolne, brakuje konsekwencji w przypadku tekstów przetłumaczonych na j. polski. Autorka często pomija nazwisko tłumacza.

Z kolei bardzo pozytywnie oceniam sam sposób organizacji bibliografii. Podział na kategorie tematyczne ułatwia lekturę i zwraca uwagę na obfitość i różnorodność źródeł. Żałuję jedynie, że nie powstały dwie odrębne kategorie (pozycji figurujących w ogólnej kategorii „Inne”): pierwsza na temat pisarstwa autobiograficznego; druga dotycząca studiów postkolonialnych i frankofońskich (oczywiście wzbogacone o brakujące pozycje, o czym mowa wcześniej).

Pomimo pewnych moich zastrzeżeń, dotyczących m. in. sposobu zastosowania metodologii postkolonialnej, formy wypowiedzi i edycji tekstu, stwierdzam, że praca doktorska Pani mgr Edyty Sacharewicz stanowi dzieło interesujące i wartościowe z uwagi na

interdyscyplinarne podejście do tekstów literackich. Jako pierwsze studium monograficzne dotyczące twórczości Ken Bugul napisane w j. polskim, rozprawa doktorska Pani mgr Edyty Sacharewicz wpisuje się w ciągłość polskiego literaturoznawstwa i szeroko pojętych badań afrykanistycznych, korzystając z dorobku polskich naukowców i przyczyniając się do jego wzbogacenia. Pani mgr Edyta Sacharewicz zaproponowała oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną w zakresie literaturoznawstwa. Praca pt. *Motyw samotności oraz osamotnienia w twórczości literackiej senegalskiej pisarki Ken Bugul* spełnia tym samym warunki stawiane rozprawom doktorskim, w rozumieniu art. 13.1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późn. zm). Wnioskuje zatem o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Magdalena Złote-Górn
du - 27.02.2023
Sostanec